

hed'. Og den efterfølgende forklaring drejer sig også om forsvaret i mod-sætning til filosofien.
Konklusion: Reglen om lededspladsen kan i en funktional grammatik formuleres således:

I sætninger med negation eller andre sætningsadverbier kan pronominale objekter enten bevare deres tryk på N-pladsen som en markering af at de indgår i nægtelsens virkeområde og både er distinktive og kriterielle, eller de kan tabe deres tryk enklitisk som en markering af at de står uden for nægtelsens virkeområde og hverken er distinktive i forhold til det foregående eller kriterielle for det følgende. Hvis der kommer et trykstærkt led mellem a-pladsen og N-pladsen, taber de deres tryk til dette led, ellers placeres de på I-pladsen og taber deres tryk til det umiddelbart foregående led (subjekter eller det finite verbum).

Om den formelle markering af subjekts- og objektsfunktion ved ledsætninger i dansk

Henrik Jørgensen, Aarhus Universitet

1. Problemstillingen

Formålet med denne analyse er at give en fremsstilling af hvornår de eksplikative ledsætninger¹ korrelerer med et *det* inden for samme sætning. I henhold til Diderichsen skal dette *det* forstås som et korrelerende formelt subjekt,² men som jeg skal vise, er denne forklaring utilfredsstillende. Det er påfaldende at denne størrelse optræder efter regler der ikke uden videre ser ud til at kunne forstås relationelt, sådan som jeg skal vise nedenfor. Man kunne derfor spørge om den har en relationelt defineret funktion overhovedet, eller om den skal forstås som et rent topologisk element. For at kunne navngive fænomenet foreløbigt vil jeg her overtage betegnelsen "formelt eksplikat" fra Erik Hansen (Hansen 1998), selv om pointen i min artikel er at dette *det* ikke er formelt.

I Diderichsens grammatiske tradition og i traditioner der har en relation til den, opererer man med muligheden af rent topologisk definerede elementer, som f.eks. *situativet der*, som Diderichsen opfatter som en markør af subjektsplassen i tilfælde hvor subjektet er rykket til andre pladser i sætningskæden.³ Argumentationen for at disse elementer alene er topologisk definerede, indeholder nødvendigvis et negativt moment: man påviser at de hverken relationelt eller i forhold til tekstsammenhængen har nogen funktion i sætningen, og først derefter kan de forklares som bundet af semantiske forhold, enten i tekstsammenhængen eller i snævrere forstand – i forhold til verbets valens, må den rent topologiske fortolkning selv sagt opgives.

Set i lyset af Erik Hansens analyse af eksplikative ledsætninger i sub-

1. Begrebet 'eksplikativ ledsætning' anvendes her i tilslutning til Erik Hansens præcisering af Paul Diderichsens ledsætningsanalyse (Hansen 1998).

2. Se Diderichsen 1962 § 67, till. 3b.

3. Se Diderichsen 1962 § 69 till. 2.

jekts- og objektsfunktion som obligatorisk ekstraponerede⁴ ville det teoretisk set give mening at forstå det formelle eksplikat som en ren topologisk markør. Det obligatorisk ekstraponerede led skulle efter en sådan teori repræsenteres inden for sætningssammen af det formelle eksplikat. Den fortolkning jeg her skal prøve at forsvare, forstå imidlertid det formelle eksplikat som en semantisk betinget størrelse, nærmere bestemt som en (lavgrammatikalisierer) kassusmarkør, og hvis der kan etableres en semantisk kontekst, falder muligheden for at opfatte det som rent topologisk mærke bort. En plausibel mulighed for en sådan semantisk sammenhæng, nemlig bekendtheden, synes dog optaget, hvordan bestemtheds-kategorien kommer til udtryk ved ledsætningerne, har Erik Hansen fremsat i en artikel fra 1974 (Hansen 1974). Der er ikke grund til at tro at bestemtheden har to forskellige typer af udtryk ved ledsætningerne, så med Erik Hansens analyse af bestemt og ubestemt sætning in mente, er det ikke oplagt at afprøve en teori om det som rent bestemt-hedsudtryk. For at kunne forsvare min opfattelse af det formelle eksplikat som kassusmarkør kræves det imidlertid også at man går ind på hvordan kassuskategorien er opbygget. I den forbindelse bliver der især vigtigt at se på hvordan relationen mellem bestemthed og kassus fungerer.

2. Dets funktion i sætningens overfladestruktur

Ekstraponerede subjekts- og objektsledsætninger har to placeringssmuligheder: enten til højre eller til venstre. Forekomsten af det formelle eksplikat der er bundet til hvilken en af ekstraponeringsmulighederne der anvendes.

Ledsætninger der ekstraponeres til venstre – det der også kaldes "løst forfælt" – har ikkeobligatorisk det, uanset om de har subjekts- eller objektsfunktion.⁵ Der kan være lidt tvivl om hvordan disse forhold håndteres i henholdsvis tale og skrevet sprog; f.eks. er der en stærk tendens i ikke normal for ledsætninger, og det kan betragtes som markeret hvis det forekommer.⁶

4. Denne alt for dårligt kendte kendsgerning er fremsat i Hansen 1970 s. 119-120.
5. Det kan diskuteres om de venstresatte ledsætninger er obligatorisk ekstraponerede lige som de højresatte, jf. Hansen 1970; inden for en Diderichsenske argumentation er der næppe noget enydigt svar på dette spørgsmål. I denne fremsatling skelner jeg ikke mellem ledsætning i forfælt og ledsætning i løst forfælt da deres forhold til tekstsammenhængen synes at være ganske af samme art.
6. Små. Hansen 1974.

Ekstraponering til højre kræver normalt det formelle eksplikat i forbindelse med subjektssætninger, mens objektsætningerne ikke har. Se f.eks. disse eksempler med formelt eksplikat til det sætningsformede subjekt:

- (1) *Det var godt du kom.* (DK87-90)
(2) *Det er rigtigt at der ikke findes standardpladser i InterCityLynnet.*
(Ud & Se s. 16)

– overfor objektsætninger, der mangler det:

- (3) *Hun tror sikkert jeg er idiot.* (DK87-90)
(4) *Jeg så du var på vej.* (DK87-90)

Der findes dog undtagelser fra begge regler. Subjektssætninger kan forekomme uden det:⁷

- (5) I tabel 1 ses, hvilke hensigter 1987-valgets SFere, socialdemokrater, radikale osv. har givet udtryk for i 1988. (DK87-90)
(6) *Heraf kan måske udledes, at kreditkort-indehaveren først bør fremdrage Eurocard eller lignende kreditkort efter at have checker regningen efter.* (DK87-90)

– ligesom objektsætninger med formelt eksplikat (her kursiveret) faktisk også forekommer:

- (7) *Du må gøre ham det klart at det ikke kan blive ved.*
(8) *Der kan jeg ikke tro, at Petersen har begaaet Underslæb.*
(Diderichsen 1962 s. 206)
- Umiddelbart ligner disse overfladeforhold den rene vilkårlighed, men jeg vil prøve at vise at der faktisk er regulær og håndfast mening i dette.

3. Kasus og tekstsammenhæng

Andetsteds har jeg skitseret en teori om kasus, især modsætningen nominativ | obliq,⁸ som et fænomen der er flettet sammen med forhold

7. Mikkelsen (1911 s. 19-20) opfatter dette forhold som sjældent og indskrænket til visse specielle vendinger. Alligevel ser denne type vending ud til at være fuldt ud levende også i det moderne sprog, som vi skal se.
8. Ved "obliq" forstås her en kasus der anvendes til ikkeobjektsfunktioner. Der kan være adskillige oblique kasus i et sprog, som f.eks. tysk og latin, men der kan også være kun én, som f.eks. i dansk, svensk, norsk og engelsk.

vedrørende tekstsammenhængen.⁹ Baggrunden for dette er Michael Silversteins teori om at visse indholdsklasser af nominer har en semantisk affinitet til funktionen som subjekt, mens andre har en affinitet til ikkesubjektive funktioner.¹⁰ Pronominer og levende væsner har f.eks. denne præference for subjektifunktionen, mens døde ting hyppigst bruges i følgende form:

- * 1. person (den talende)
- * 2. person (modtageren)
- * 3. person (nominal)
- * personnavne, betegnelser for medlemmer af familien
- * menneskelig
- * levende
- * ikke-levende

Paradigmet kan bl.a. bruges til at forklare markeringsforhold for kasusmarkører. I sprog hvor kasus ikke er så gennemgribende grammatikaliseret som f.eks. i tysk og latin, råder der en viss frihed med hensyn til hvornår kasus markeres. Det kan man f.eks. se af Silversteins egne analyser af eksotske sprog. Heraf kan man se at nominer i den øvre ende af skalaen har en tendens til at have en umarkeret nominativ og en markeret oblik form. I den anden ende af skalaen er det omvendt: ved ikke-levende størrelser er oblik form umarkeret, mens nominativ er markeret.

Den svenske sprogforsker Esajas Tegnér har analyseret nogle semantiske relationer i et område der svarer til Silversteins gruppe "ikke-levende".¹¹ Her kommer han frem til at opfatte de abstrakte udtryk som den nedreste gruppe af nominer overhovedet.¹² De semantiske og grammatiske egenskaber som man kan tilskrive abstrakterne, synes imidlertid også at deles af de eksplikative ledsætninger: tungt, ukonkret indhold og neutral genus (reference med *det*). Hvis denne analogi holder, skulle ledsætninger således være størrelser der – hvis der foreligger kasusmarkering – har en umarkeret oblik form, mens subjektifunktionen derimod

12. Tegnér 1925 s. 172.

11. Tegnér (1892) 1925; se desuden Hesselmanns (Hesselmann 1931).

10. Tegnér mellem Comité, Mallinson og Blake, sml. referencerne ovenfor.

9. Se Jørgensen 1999, 2000 for nærmere detaljer angående argumentationen for disse forstelses af de semantiske forhold, især angående diskussioner og forbehold.

10. Silversteins teori er fremlagt i Silverstein 1976. Der findes en omfattende diskussion

4. Diskussion

Den kasusmarkeringsform som det formelle eksplikat *der* udøver i denne fortolkning, har følgende formelle egenskaber: 1) der er tale om krydsreference inden for en sætning; 2) paradigmet omfatter to led (nominativ og en umarkeret oblik form. Spørgsmålet bliver derfor om vi kan opfatte det formelle eksplikat som en kasusmarkør, nærmere bestemt som en markør for nominativ i opposition til en nulmarkør for oblik form. Det problem vil blive behandlet nærmere i næste afsnit.

Den kasusmarkeringsform som det formelle eksplikat *der* udøver i denne fortolkning, har følgende formelle egenskaber: 1) der er tale om krydsreference inden for en sætning; 2) paradigmet omfatter to led (nominativ og en umarkeret oblik form. Spørgsmålet bliver derfor om vi kan opfatte det formelle eksplikat som en kasusmarkør, nærmere bestemt som en markør for nominativ i opposition til en nulmarkør for oblik form. Det problem vil blive behandlet nærmere i næste afsnit.

Der findes sprog hvor der er korrelerende elementer der fungerer som kasusmarkører. Det er f.eks. tilfældet i Tongan (fra den polynesiske undergruppe af austronesisk), hvor nominalled i transitiv konstruktion indeholder en af to partikler der markerer kasus. I tilfældet Tongan vedrører modsætningen et ergativsprog.¹³ En anden type af sætningsinterner krydsreference findes i basisk, hvor kasus markeres gennem komplekse pronominale elementer, der refererer til såvel S som DO og IO. Disse pronominale elementer refererer til nominalledene i sætningen og funktioner samtidig som markører af finitethed (Bretschneider 1978).

Tolledene paradigmer med en markør, der gennem nærvær eller fravær markerer hvilket led der forekommer, er også en velkendt konstruktion for kasusmarkering. Øst-Pomo ser ud til at være et sprog af denne art, sml. Blake 1994 s. 127-8. (I dette sprog har den øverste del af Silverstein og Blakes indholdsparadigme markering ved patiensfunktion og den nederste del markering ved agens-funktion, men funktionen +/-markør er tydelig.)

Hvis det formelle eksplikat *der* skal udværges til at være en kasusmarkør, bliver det derfor på baggrund af en kompleks analogi, hvis to halvdele dog må siges at være tydelige nok. Det er påfaldende at en analyse af denne art måtte kunne udstækkes til at gælde i hvert fald for de fleste øvrige germanske sprog, samt fransk.

13. Se Dixon 1994 s. 41-42.

Situationen ved de venstreekstraponerede ledssætninger er, som påvist i Hanssen 1974, at de må regnes for bekendte i tekstsammenhængen; der er betingelsen for at de overhovedet kan ekstraponeres til venstre. Her er meget eklatant eksempel, hvor overskriften tydeligt formulerer den mening som teksten sætter af fra, som noget forud givent:

(9) POLITIET ER OGSÅ MENNESKER

At politiet også er mennesker, fremgår af følgende episode.

(DK87-90)

Når ledssætningerne forekommer i sætningsspidsen, er det allerede sig-naleret at der vil være en tom plads i det umiddelbare felt omkring ver-balledet, og en yderligere markering af den topologiske tomhed er der for ikke nødvendig. Ud fra en fortolkning af det som specifikt markør af nominativ bliver ordets status som ikkeobligatorisk forstælig i denne sammenhæng. Markeringen af nominativ implicerer både en større grad af bekendthed og en specifik sætningsfunktion, men denne markering er allerede forhånden i kraft af ekstraponeringen til venstre. Markørens regelmæssige forekomst i tal sprog kan derfor være betinget af at tale-sproget har behov for ekstra markering af et usædvanligt tekstligt-semanantisk forhold, og dette forhold kan igen være betinget af at taltsprog generelt har et større behov for redundans end skrevet sprog.

Situationen ved de højreekstraponerede ledssætninger er til gengæld at der her er behov for markering af funktionerne inden for sætnings-rammen. Ekstraponeringen af ledssætningen efterlader en tom plads, og denne tomme plads bliver så i de almindelige tilfælde dækket af det for at markere hvis det er subjektisfunktion som ledssætningen skal udfylde, sådan som vi så det ovenfor ved eksempel 3 og 4. Det er værd at observere at det ganske regelmæssigt forekommer i kontaktstilling med den eks-traponerede ledssætning:

(10) (...) men af nummerpladerne fremgik det, at der også var andre europæere såsom italienerne og franskmænd. (DK-87-90)

En sådan kontaktstilling er et rent overfladefænomæn, der kan uden videre indskydes andre led der udfylder de mellemliggende pladser. Vi kan nu også forklare undtagelserne fra anvendelsen af der. Sætninger med subjektisledssætning uden *det* har ledssætningen i en funk-tion som udpræget diskursivt ubekendt. Som allerede Milkelsen (1911 s. 20) noterede sig, indledes denne type af sætninger hyppigt af ord som

herved og *herefter*. Disse ord er tydeligvis så stærkt kontekstuel bundne, at de kan fravriste subjektet dets privilegium som sætnings centrale tilknytningspunkt for det tidligere sagte. De eksempler jeg har fundet, er alle af en meget enkel type. Fortællert udfyldes af et adverbial med en stærk kontekstuel binding; dernæst følger (som venteligt) verballedet og eventuelt et adverbialled. Sluttillet i ekstraposition står så subjektis-ledssætningen. Et par eksempler:

(11) Dernæst ses, at de enkelte partier oftest afgiver vælgere til

beslægtede partier. (DK87-90)

(12) (...) her skal blot siges, at halvfermsernes opfattelse af historie i Amerika endnu var fuldstændig europæisk præget (...)

(Ringsted s. 124)

Konstruktionen kan også findes i ledssætninger (trods punkttummet er eks. 14 efter sammenhængen en ledssætning):

(13) Lilholt fik ganske vist en opgørelse fra ATP, hvorat fremgik, at han fra arbejde på Børnholmstrækken havde opsparet i alt med bonus 4.282,34 kr. (DK87-90)

(14) Partiet krævede, at medlemmerne positivt skulle melde til for at deres kontingentpenge kunne bruges til at støtte politiske partier. Hvor til kom, at Venstre forlangte, at andre bidrag til partier skattemæssigt skulle sidestilles med fagforeningskontingenter, der er fradragsberettigede. (DK87-90)

I det næste eksempel finder man en særlig spidsfindighed, idet to principligt parallelle subjektisledssætninger konstrueres henholdsvis med og uden *der*:

(15) En nation er som et gods af en vis størrelse. Ja, oven i købet kan man uden at overdrive sige, at visse godser i det store udlænd har en størrelse, der i ikke ringe grad er at ligne med en væsentlig brødel af Danmark. Heraf ses det, at en nation er som et gods. Og heraf ses, at en godsejer af et passende hartkorn må tilskyndes til at styre og forvalte det nationale gods. (Georg Meitz: *Engang*, cit. efter DK87-90)

Omvendt findes der sætninger med det formelle eksplikat det som en slags "foreløbigt objekt", sml. Milkelsen 1911 s. 308-9 og 495. Det ses f.eks. meget ofte i konstruktionen 'objektissætning + objektsprædikativ':

- (16) (...) og man har indrettet det så viseligt, at alle statuer af Nordstats-generalen vender front mod syd, medens alle Sydstats-generaler vender front mod nord. (Ringsted s. 150)
- (17) Paa den anden side har jeg en smigende tendens til at finde der iagt, at der stadig findes charme hist og her i verden (...)

En anden konstruktion der kan fremkalde der formelle eksplikation i forbindelse med eksponerede objektsætninger, er akkusativ med infinitiv:

- (18) Lad det være hårdt, at han må slide fra morgen til aften!

(Mikkelsen 1911 s. 308)

Denne særlige regel er formenlig betinget af at objekter i disse sammenhænge er ude af fokus. Det egentlige fokus i sætningen er prædikativer (*viseligt, rart*), og objektet er en kendsgerning der kan opfattes som givende i konteksten. Igen kan man tænke sig eksempler der er flossede i kanter, idet der kan udelades:

- (19) Jeg havde ikke på forhånd gjort mig (det) helt klart hvad studiet egentlig gik ud på. (konstrueret efter forbillede)
- (20) Jeg gjorde mine forældre (der) begribeligt, at jeg ikke kunne handle anderledes. (efter Mikkelsen 1911 s. 649)

Enkelte tilfælde hos Mikkelsen falder uden for disse mere regulerede mønstre, men synes at passe ind i den generelle karakteristikk, ifølge hvilken objektsætninger er ude af fokus og dermed har en brug i tekstsammenhængen der afviger fra nominalsætningernes normale funktion som fokus:

- (21) Han sagde det engang til sin Fader, at det da vist langtfra var alle Kristne, der kjendte noget til Guds Solskin. (Jakob Knudsen, cit. efter Mikkelsen 1911 s. 309)
- (22) Tag det ikke ilde op, at jeg ulejligher med Dem med et spørgsmål! (Mikkelsen 1911 s. 308)

5. Afslutning

Ud fra denne analyse kan vi nu foretage en betragtelig udvidelse af mængden af formale udtryk for kasuskategori, der ellers har ført en så beskeden tilværelse i dansk grammatik. Man kan til og med se hvordan anvendelsen af de formale udtryk opfører sig som et nøjagtigt spejlbille-

de af kasusbbruget i den øverste ende af Silversteins hierarki, nemlig ved de af kasusbruget i den øverste ende af Silversteins hierarki, nemlig ved undtagen i nogle bestemte typer af tekstsammenhænge, hvor pronominale pronominer. I min disputats (Jørgensen 2000) har jeg beskrevet hvor-dan pronominernes nominativsformer skal opfattes som umarkerede, umarkerede. Vi kan på tilsvarende måde se ledsætningen som en størrelse der i sin normalform er ubekendt og fokuseret. Derfor har ledsætningen oblik-kasus som sin umarkerede kasus, såvel hvad angår der formelle (markøren er fraværende), som hvad angår der indholdsmæssige (som indholdstung akkurat repræsenterer ledsætningen gerne noget nyt i sammenhængen). Hvis ledsætningen har subjektfunktion, markeres dette med det formelle eksplikation der; men hvis ledsætningen tillige forekommer i en kontekst hvor den er ude af fokus, eller direkte bekendt fra tekst-sammenhængen, uanset at den relationelt set er et objekt, ser vi at der formelle eksplikation der også kan anvendes i denne sammenhæng. I forbindelse med højreksponerede objekter forekommer denne anvendelse hvis objektsætningen ikke er sætningsfokus, men bortset fra enkelte kontekster må den karakteriseres som fakultativ. Ved de venstre-eksponerede ledsætninger bliver oppositionen '+ / - det' ophævet for både subjekt- og objektfunktionen, sådan at både markerede og umarkerede former kan forekomme nærmest i flæng, fuldstændig ligesom de tryksærlige former af pronominer nok har en tydelig tilbøjelighed til at have oblik form som det normale i informativ funktion, men bestemt også kan forekomme nominativske.

Litteraturrevisninger

- a) Kildetekster
- DK87-90 = Dansk Almensprogligt Korpus 1987-90 ved Henning Bergenholz.
- Ringsted = Henrik V. Ringsted: *En duft af Amerika*. København: Thanning og Appel 1961.
- Ud og Se maj 2000.

b) Sekundærlitteratur

- Blake, Barry (1994): *Case*. Cambridge University Press, Cambridge 1994.
- Bretschneider, Gunther (1978): *Baskisch*. I: *Studium linguistik* nr. 5, 1978 s. 67-75.

- Dixon, R. M. W. (1994): *Ergativity*. Cambridge University Press, Cambridge 1994.
- Hansen, Erik (1970): Sætningssekema og verbalskemaer. *I: Nydanske studier* nr. 2, 1970, s. 116-142. Oprejkt i Erik Hansen: *Gleden ved grammatik*. Hans Reitzels Forlag, København 2001, s. 66-88.
- Hansen, Erik (1974): Bestemt og ubestemt sætning. *I: Nydanske studier* nr. 7, 1974, s. 130-150.
- Hansen, Erik (1998): Kriterier for inddeling af ledsætninger. *I: Ny forskning i grammatik. Fællespublikation 5*. Odense: Odense Universitetsforlag 1998 s. 7 - 22. Oprejkt i Erik Hansen: *Gleden ved grammatik*. Hans Reitzels Forlag, København 2001, s. 304-317.
- Hesselman, Bengt (1931): Studier i svensk formåra. 2. Nominativ och akkusativ i svenska substantiv. *I: Nysvenska Studier* XI, 1931, s. 203-254.
- Jørgensen, Henrik (1999): Nogle noter om en semantisk-hierarkisk klassifikation af nominerne i sætningen. *I: Almen semiotik* 15, 1999, s. 150-170.
- Jørgensen, Henrik (2000): *Studien zur Morphologie und Syntax der festlandskandinavischen Personalpronomen*. Aarhus Universitetsforlag.
- Mikkelsen, Kt. (1911): *Dansk ordføyningslære*. Lehmann og Stage, København 1911, her cit. efter genoptrykket Hans Reitzels Forlag, København 1975.
- Silverstein, Michael (1976): Hierarchy of features and ergativity. *I: R. M. W. Dixon (udg.): Grammatical Categories in Australian Languages. = Linguistic Series No. 22, Australian Institute of Aboriginal Studies Canberra*. Humanities Press Inc., New Jersey 1976, s. 112 - 171.
- Tegnér, Esaias (1925): Om genus i svenskan. Oprejkt, her cit. efter genoptrykket i Esaias Tegnér: *Uf språkens värld*. Albert Bonniers Forlag, Stockholm 1925, s. 3-217.